

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

I. BIND

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK

KØBENHAVN OG FREDERIKSBERG

KØBENHAVN 1929
G. E. C. GADS FORLAG
(FREDERIK GAD)

INDLEDENDE BESKRIVELSE AF DANMARK.

Redigeret af ADOLPH JENSEN.

	Pag.
I. LANDET.	
1. Indledende geografisk Oversigt. Af Departementschef ADOLPH JENSEN ...	1
2. Den topografiske Opmaaling og Kortlægning. Af Oberst N. P. JOHANSEN ..	3
3. Den økonomiske Opmaaling og Matrikulkortene. Af Professor N. THORKIL- JENSEN	6
4. Landets geologiske Beskaffenhed. Af Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse, Dr. phil. VICTOR MADSEN	8
5. Landets Overfladeforhold. Efter Professor N. V. USSING	17
6. Farvandene. Af Kommandør H. RAVN	20
7. Klimaet. Af Statsmeteorolog H. HANSEN	25
8. Bebyggelse og Stednavne. Af cand. mag. GUNNAR KNUDSEN	30
9. Den administrative Inddeling. Af Afdelingschef GUNNAR DAM	32
II. BEFOLKNINGEN.	
1. Raceforhold. Af Læge SØREN HANSEN	35
2. Folketallets Størrelse og Vækst. Af Kontorchef H. CL. NYBØLLE	38
3. Befolkningens S sammensætning. Af Samme	47
III. STYRELSEN.	
1. Statsforfatningen. Af Professor, Dr. jur. KNUD BERLIN	58
2. Statsforvaltningens Organer. Af Samme	67
3. Kommunerne og deres Styrelse. Af Samme	71
4. Statens og Kommunernes Finanser. Af Kontorchef CORDT TRAP	75
IV. NÆRINGSLIVET.	
1. Landbruget. Af Professor O. H. LARSEN	82
2. Skovbrug og Jagt. Af Skovrider O. G. KONRADSEN	102
3. Havebruget. Af Havebrugskandidat ANDREAS MADSEN	107
4. Fiskeriet. Af Fuldmægtig, cand. mag. AAGE STRUBBERG	112
5. Industri og Haandværk. Af Departementschef ADOLPH JENSEN	117
6. Handelen. Af Samme	127
7. Skibsfarten. Af Samme	136
8. Samfærdselsmidlerne. Af Samme	138
9. Penge- og Forsikringsvæsen. Af Kontorchef EINAR COHN	141

V. SOCIALE FORHOLD.		Pag.
1. Den sociale Lagdeling. Indtægts- og Formueforhold. Af Afdelingschef GUNNAR DAM		150
2. Arbejder- og Arbejdsgiverorganisationer. Af Departementschef ADOLPH JENSEN		156
3. Offentlig Forsorg for Ubemidlede. Af Kontorchef CORDT TRAP		161
4. Boligforhold. Af Sekretær, cand. polit. SVEND NIELSEN		172
VI. KULTURELLE FORHOLD.		
1. Kirkelige Forhold. Af Departementschef V. HOLBØLL		177
2. Undervisningsvæsen. Af Rektor JULIUS NIELSEN		180
3. Museer og Samlinger for Kultur og Kunst. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN		185
4. Fredlysnng af Oldtidsmindesmærker. Af Museumsinspektør C. NEERGAARD		190
5. Arkitektoniske Mindesmærker og deres Bevaring. Af Museumsinspektør CHR. AXEL JENSEN		193
6. Naturfredning. Af Professor, Dr. phil. A. MENTZ		197

var Ræven almindeligst, men Ulve fandtes, især i Jylland, og undertiden maatte der holdes offentlige Ulvejagter til Beskyttelse af Befolkning og Husdyr. Ved Landbo-reformerne og Skovenes Indfredning blev Vildtstanden formindsket, men ved „Op-sparing“ voksede den atter henimod 1850. Ved Forordningen af 1840 blev Jagtret som Princip knyttet til Ejendomsret. 1851 kom Bestemmelser om Afløsningsret, hvorefter Godsernes Jagtomraader formindskedes betydeligt. Jagtudbyttet var iøvrigt ikke stort, man fredede Vildtet, som nu mest bestod af Raadyr, Harer, Agerhøns og Graaænder. Jagt med Hund udvikledes. En ny Jagtmode kom med det private Fasaneris Indførelse (1875), og en almindelig Bevægelse bredte sig i Jægerkredse for rationel Vildtpleje og Jagtudøvelse. Reviret arronderes, ulovlig Jagt og Rovvildt bekæmpes. Vildtplejen bliver et Brug, til Dels erhvervsmæssigt, Jagten en sportslig Adspredelse. For at fremme de ny Maal stiftedes Dansk Jagtforening i 1884. Jagtloven af 1894 samlede de gældende Regler om Jagt og indførte Fredning af visse Dyr og Fugle. Selv om Jagt, bl. a. paa Grund af en større Vildtstands Skade paa Mark og i Skov, i Almindelighed ikke her i Landet vil kunne give økonomisk Nettoudbytte, kan man dog ikke se bort fra den Biindtægt, den kan give, eller fra den Rolle, Vildtet har som Handels- og Brugsvare (2 à 3 Mill. Kr. aarlig) eller som Bestanddel af Landets Fauna. Endvidere beskæftiger Jagten paa de større Godser en Del Jagtbetjente. Værdien af Jagtleje var i 1914 i Landets forskellige Egne 15-140 Øre aarlig pr. ha. Som en Form for egentlig Erhvervsjagt maa nævnes Fiskeres Strand- og Havjagt.

Paa Grund af den stigende Folkemængde og Bebyggelse har Vildtet nu ringere Kaar end tidligere. Bestanden bestaar væsentlig af følgende Arter. Kronvildt findes kun i Egne af det østlige Midtjylland, hvorfra det forøvrigt breder sig til de ny Plantager. Daavildt haves i stadig aftagende Bestand paa enkelte Godser, navnlig paa Øerne. Raavildt er mere eller mindre almindeligt i de fleste af Landets Skovegne. Haren, der først blev almindelig med Agerbruget, er vel vor mest populære Vildtart. Agerhønen er de fleste Steder i Aftagende, og ligeledes Fasanen, da mange Godser af økonomiske Grunde ikke øger Bestanden. Urfuglen findes i nogle Hedeegne. Paa Træk skydes, navnlig i visse Egne, en Del Skovsnepper. Endelig skydes en Del Ænder og Gæs m. m. ved Mose, Sø og Strand.

O. G. KONRADSEN.

3. Havebruget.

Havebruget er bleven kaldt Landbrugets yngre Søster, og givet er det, at indenfor de to nærbeslægtede Jordbrug har Dyrkingen af Brødkornet paa Ageren overalt gaet forud for den havemæssige Kultur af Grønsager, Lægeplanter, Krydderurter, Frugt og Prydplanter. Markbruget er Havebrugets Forudsætning.

Her i Danmark kendes Kornarterne allerede i Broncealderen, og i Jernalderen har Bopladserne beskedne Havelodder med Grønkaal, Ærter og Hestebønner; stort mere har Danerne ikke kendt. I de vidtstrakte Skove samledes Skovæbler, Hasselnødder, Hyldebær til Opbevaring om Vinteren, ganske ligesom Egernet indretter sig sit Forraadskammer.

Hverken Kaal, Ærter eller Bønner voksede vildt i de nordiske Lande, og Haven stod altsaa fra første Færd under fremmed Indflydelse med fra Syden indførte Kulturplanter. Selv Rodfrugter, der — som Pastinak og Gulerod — var almindeligt Ukrud paa de hjemlige Agre, blev sandsynligt indførte i forædlede Former.

Ordet Have er af oldnordisk Rod, men den oprindelige Betydning af „haghi“ var Hæk, Hegn, Gærde, først senere forstod man ved Haghi eller Haffue selve det indhegnede, opdyrkede Jordstykke. Tilsvarende ændret Betydning fik Garth, egentlig ligeledes Gærde eller Hegn, i senere Tider Gaardsplads, Landejendom. I sammensatte Ord brugtes Gaard og Have saa nogenlunde i Flæng. Abildgaard, Urte- og Kaalgaard er Haver, Kirkegaarden de Dødes Have, omvendt har Dyrehave, Ko- og Hestehave, Folehave intetsomhelst med Havedyrkning at gøre, men er Dyrenes indhegnede Græsgange.

Selv om dansk Havebrug kan spores allerede i Oldtiden, tog det først Fart efter at Kristendommen havde fortrængt Hedenskabet. Fremmede Munke og Nonner grundlagde en Vrimmel af Klostre, af hvilke næppe nogen har manglet en Urtegaard. Mange i Norden hidtil ukendte Kulturplanter blev Klosterhavens regelmæssige Beboere og bredte sig herfra til Borghaverne. Adskillige af Middelalderens Haveplanter er senere gaaet ud af Dyrkning. Hverken Hjertespænd, Melisse, Poleymynte, Benediktinertidsel, Ellensrod, Isop, Mesterrod, Løvstikke eller Slangerod findes i Nutidens Haver. Hvide Liljer stod i høj Yndest, men Roserne var enkeltblomstrende Sorter; de fyldte, forædlede Haveroser kendte Klosterhaven ikke.

I Køkkenhaven dyrkedes væsentligt samme Arter som i vor Tid, men i langt ringere Sorter. De i Amerika hjemmehørende Kartoffel, Tomat, Havebønne og Tobak manglede selvfølgeligt, ligeledes Rabarber.

I Valdemarernes straalende Tidsalder fik Havebruget et stærkt Fremstød. Absalon lod indkalde den franske Munk *Abbed Vilhelm*, „Danmarks Havehelgen“. Som Leder af Eskilsø Kloster, senere af Æbelholt Kloster (ved Arresø) udrettede Vilhelm gennem 40 Aar et stort Arbejde i Havedyrkningens Tjeneste.

Valdemar Sejrs „Jydske Lov“ søgte at værne Haven imod Tyve og Voldsmænd, tilraadede Indhegning og satte Straffe for Overtrædelser af Loven.

Med Renæssance og Reformation brød en ny Tidsalder frem og Havebruget fik et nyt kraftigt Fremstød. Klosterhavens Opgave var endt, Herregaardshaven blev førende, Forbilledet for Borgeres og Bønders Kaal- og Abildgaarde. De adelige Godsherrer anlagde ofte pragtfulde Haver ved Slottene, i italiensk Stil.

Betydelig Rækkevidde for dansk, økonomisk Havebrug, særlig Køkkenhavedyrkingen, fik Christian II's Indkaldelse 1516 af hollandske Bønderfamilier, der bosatte sig paa Amager, oprindeligt for at forsyne Københavns Slot. Senere blev meddelt, at „Amagerne“ skulde lære de Danske at omgaas med Rødder og Løg samt Haver at anlægge. Ikke blot for Dyrkningens, men ogsaa for Afsætningens Vedkommende blev Amagerne, som udmærkede Handelsfolk, de danske Havebrugeres Læremestre.

Blomsterhaven modtog store, værdifulde Forøgelser; Tulipaner, Kejserkroner, Hyacinter og andre østerlandske Blomsterløg holdt Indtog i Nordens Haver. Dem

fulgte saa fager en Skare. Svulmende Haveroser, hvide og blaa Syrener dannede Grupper med Guldregn og andre blomstrende Buske, Nelliker i broget Flor, tyrkiske Ranunkler, Fløjlsblomster, Solsikker og et Mylder af andre, som Klosterhaven ikke havde kendt.

Kong Christian IV skænkede Havedyrkningen stor Opmærksomhed. De kongelige Slotshaver blev Mønsterhaver og Forsøgshaver, som prøvede, hvad Tiden bragte af nye Kulturplanter. Fra Holland og Tyskland indforskredes Tusindvis af Frugttræer i de flest mulige Sorter. I større Anlæg dyrkedes Morbær, Figen og Valnød. Gartneren kaldes endnu ikke saaledes, men Urtegaardsmand eller — finere — Podemester.

Paa Skellet mellem Christian IV's og Frederik III's Tidsalder udkom de første danske Havebøger, kun to i Tallet, men begge værdifulde til Kundskab om Datidens Havebrug. I Aaret 1647 udkom *Horticultura Danica*, Kbhv., forfattet af *Hans Rasmussen Block*, Gartner ved Kronborg Lysthave. Aaret efter udsendte Professor *Simon Paulli* sin *Flora Danica*, som giver en god Forestilling om Havens Træer, Buske og Urter. Derefter skulde omtrent halvandet Aarhundrede forløbe, inden den næste danske Havebog saa Lyset.

Christian V's Danske Lov paabød hver Bonde aarligt at plante 3 Æbletræer, Pærer og andre gode Træer samt 10 Pile til Hegn, men disse og andre Forordninger til Havebrugets Fremme har næppe haft større Virkning, og i den største Del af Landet vedblev Bønderhaverne at være i en sørgelig Forfatning.

I Herregaardshaverne blev den italienske Stil afløst af den — iøvrigt nærbeslægtede — franske Stil, med klippede Hække, Labyrinter, Blomsterparterrer og en gennemført Symmetri, hvor den krumme Linje saavidt muligt var banlyst. *L. Thuras* Billedværk *Den danske Vitruvius* 1746-79 giver god Forestilling om Datidens Haveanlæg.

Oplysningstiden c. 1750-1800 blev en Havebrugets Grødetid. De store Landbo-reformer maatte ogsaa paavirke Havedyrkningen. 1769 stiftedes *Det kgl. danske Landhusholdningsselskab*, der med stor Iver tog sig af Havebrugets Fremme. Det udsatte Præmier for Lærebøger, en af dem vandtes af Gartner *J. Mansas'* Have-Katekismus, der 1787-1843 udkom i ialt 5 Oplag. I Tidsrummet 1780-1800 fremkom c. 20 forskellige danske Havebøger og desuden savnede de mange Vejledninger i økonomisk Landbrug vist aldrig et Afsnit om Haven.

Præster og Lærere gik i Spidsen som Folkets Lærere i Havedyrkning. Planteskoler oprettedes rundt om i Landet. I de fleste Egne gik det dog kun smaat fremad og særligt i Jyllands barske Egne maatte Læplantningen vinde Indgang, før Havebruget kunde faa nogensomhelst Betydning.

Bedst stod det til i Sønderjyllands gode Egne. Om Als skriver I. Dyssel 1763: „I hver Haveplads saa jeg en Skov af store og smukke Frugttræer“, og i Graasten Slotshave udsprang vort nationale Æble, Graasteneren, første Gang beskrevet 1787.

Den franske Havestil afløstes af den engelske Landskabsstil, der helt omformede Herregaardshaverne Anlæg. Den anglo-kinesiske Stil og endnu mere Stemnings-haven, som herhjemme fandt sit mest fuldendte Udtryk i Haven ved Sanderumgaard (Fyn), fyldte Haver og Parker med en broget Samling Pagoder, højt svungne

Broer, kunstige Ruiner, Søjler, Eremitboliger, tomme Gravmæler og rundtom opsatte Tankesprog og lignende Dybsindigheder, der paapegede, hvilke Følelser, Vemod eller Fryd, Overraskelse, Angst og Bæven m. m., de Besøgende burde indstille sig paa hvert enkelt Sted.

Omkring Aarhundredskiftet 1800 foregik en betydelig Indvandring af tyske Gartnere, der sammen med Kaldsfæller af danske Slægter dannede en banebrydende Stab af danske Handelsgartnere.

De af Landhusholdningsselskabet udgivne Amtsbeskrivelser (19 Bind, 1826-1844) giver et tydeligt, men ingenlunde glædeligt Billede af Havebrugets Tilstand. Dog kan det c. 1850 udtales, at Havedyrkningen er i god Fremgang.

Særlig Betydning fik Udstillingerne, som dels blev afholdt af Landhusholdningsselskabet, dels af selve Gartnerne, 1875 afholdt Foreningen *Hortulania* den hidtil største, nordiske Frugtudstilling.

Omkring 1860 var en stærk Bevægelse fremme til Gunst for Dværgfrugttræer og stærk Beskæring.

I større Gartnerier dyrkede man et stort Antal Sorter, saa at Kunderne kunde erhverve sig en hel Samling; eksempelvis kan nævnes, at en københavnsk Gartneres Prislister fra 1839 omfatter 122 forskellige Sorter Pelargonium, den Gang en af de mest yndede saakaldte Blumistblomster.

Ude i Haven bredte Tæppebedenes brogede Mønstre sig, endvidere Bladplante-Grupper med Majs, Kæmpehamp, Tobak o. a.

Navnlig efter 1848 blev Betegnelserne Gartnerdreng og -Svend erstattet af Elev og Medhjælper, Hauge omskrevs til Have.

Prydplanternes Interesser varetoges af det i 1830 stiftede *Selskab til Blomsterkulturens Fremme*, der bl. a. 1834 oprettede det første københavnske — og dermed danske Blomsterudsalg. Selskabets Omraade strakte sig efterhaanden ogsaa til Køkken- og Frugthaven. Ved sit 50 Aars Jubilæum i 1880 fik det Navnet *Det kongelige danske Haveselskab*. I Aarene 1835-49 udgav det *Have-Tidende*.

Efter flere Tilløb dannedes i 1887 en Sammenslutning af Gartnere fra hele Landet i *Almindelig dansk Gartnerforening*, den endnu bestaaende Hovedorganisation, med over 4000 Medlemmer. A. d. G. modtager Statstilskud og øver en meget omfattende Virksomhed. Dens Organ er *Gartner-Tidende* (Ugeblad), men desuden udgiver Foreningen — siden 1918 — en *Aarbog* med Oversigt over Gartneriets Forhold i det foregaaende Aar. A. d. G. har fast ansatte Konsulenter, som bl. a. tager sig af det store Spørgsmaal, Bekæmpelse af Plantesygdomme og Skadedyr. Der afholdes Prøvedyrkninger og i en Række Kredse er der Undervisning gennem Aftenskoler og Kursus for unge Gartnere. Til Brug herved har Foreningen udgivet Lærebøger i Gartneriets forskellige Grene.

I Tilknytning til A. D. G. virker adskillige Foreninger med mere begrænset Formaal. Saaledes Gartnernes Hjælpeforening, Dansk Privatgartnerforening, samt — som Udslag af Nutidens kooperative Strømninger — Gartnernes Fællesindkøb.

Et betydeligt Arbejde øves gennem Haveselskaberne, af hvilke det ældste, Kgl. danske Haveselskab, væsentligt har til Hovedopgave at fremme Sansen for Prydhaven, medens *Det jyske Haveselskab* (opr. 1873) og *Østifternes Haveselskab* tager sig af Nyttehaven og i Særdeleshed Frugthaven. Fra Aar 1900 er

de tre Selskaber forenede i *De samvirkende danske Haveselskaber*, der udgiver Maanedstidningen „*Haven*“. Sammenslutningen tjener til at opnaa Enhed i Bestræbelserne for Havebrugets Fremme Landet over.

Kolonihaven er Havesagens nyeste Landvinding. De første Kolonihaver anlagdes 1891 ved København, nu sættes Antallet for hele Landets Vedkommende til over 50,000. I 1908 stiftedes *Kolonihaveforbundet for Danmark* med Hovedsæde i København. 1919 ansatte Staten en særlig Konsulent i Kolonihavebrug.

Ligesom Landbrugets Planteavl har Havebruget sine Forsøgsstationer, f. T. ialt fire, beliggende i Blangsted (Fyn), Hornum og Spangsbjærg (Jylland). 1927 er oprettet en fjerde Station paa Virumgaard ved Lyngby for Kulturer under Glas (Agurker, Tomater).

Den grundigste Uddannelse faar de unge Gartnere paa *Landbohøjskolen*, hvor den fleraarige Undervisning afsluttes med Havebrugskandidat-Eksamen. Endvidere paa de nuværende fire Havebrugsskoler, Vilvorde (Sjælland), Aarslev (Fyn), Beder og Aagaard (Jylland).

Saa vel Erhvervs- som Privatgartneriet er bleven stærkt paavirket af Verdenskrigen. I et Par gyldne Aar havde Havearkitekterne — tidligere kaldt Landskabsgartnere — rigeligt Arbejde med Anlæg eller Udvidelse af ofte store, pragtfulde Haver, men i de næste magre Aar blev mange Privatgartnere afskedigede og erstattede af Havearbejdere eller slet ikke erstattede. Adskillige Haver og Parker henligger forsømt, Herregaardshaverne kan være delvis udstykkede, omdannede til Handelsgartnerier, slet vedligeholdte og i det Hele kun en Afglans af tidligere Herlighed. Ved deres Ødelæggelse er store Skønhedsværdier gaaet tabt.

I den daglige Husholdning er Forbruget af Havesager jævnt stigende, men endnu dog saa beskedent, at Udgiften dertil kun udgør ganske faa Procent af de samlede Udgifter.

Hjemmemarkedet bærer Omsætningen. Afsætningen af danske Produkter vanskeliggøres ved den store Import af sydlige Landes Havesager, der trykker Prisen paa vore hjemlige Varer. Biler og Flyvemaskiner har gjort Afstandene smaa.

For afskaarne Blomster er Markedet stort, men ogsaa heraf indføres store Mængder. Udførslen hæmmes af fremmede Landes Toldmure og foregaar i størst Maalestok til det øvrige Norden. Hvidkaal, Kartofler, Blomkaalsfrø forsendes dog fra Danmark til næsten alle Lande Jorden over.

I Erhvervsgartneriet raader landbrugsmæssig Stordrift mere end tidligere. Ogsaa i Væksthusdriften er de enkelte Forretninger specialiserede til blot én eller faa Kulturer, Roser, Nelliker, Orchideer, Vin, Tomater, Blomkaal o. a.

Trods alle Vanskeligheder indtager dansk Havebrug en smuk Stilling og staar paa Højde med vore Nabolandes. Vore Gartneres og Havedyrkeres Dygtighed varsler gode Fremtidskaar.

ANDREAS MADSEN.

4. Fiskeriet.

Ved Midten af forrige Aarhundrede og i lange Tider forud var vort Fiskeri et Erhverv af underordnet Betydning. I 1850erne begynder en Opgangsperiode, og siden da har det støt og stadigt arbejdet sig frem til den anselige Plads blandt Landets Næringsveje, der nu tilkommer det. En stadig forbedret Teknik og en gradvis Udvidelse af Arbejdsfeltet har muliggjort, at vore Fiskeprodukter — navnlig i de seneste 25 Aar — har kunnet udgøre en stigende Del af Omsætningen indenlands og med Udlandet. Dette gælder dog alene Saltvandsfiskeriet.

Tiden indtil 1850.

Fra de ældste Tider har Fiskeriet været drevet langs vore Kyster og Indvande. Hvor Forholdene var særlig gunstige, finder vi allerede i den tidlige Middelalder stedvis et Kystfiskeri — Sæsonfiskeri — af betydeligt Omfang. Navnlig gælder dette Sildefiskeriet i den sydlige Del af Øresund og tilgrænsende Dele af Østersøen, Skaanefiskeriet, der var i størst Ry i det 13. og 14. Aarhundrede, og Sildefiskeriet i Limfjorden, der endnu i det 19. Aarhundrede var af stor Værdi især for Aalborg og Nibe.

løvrigt har Fiskeriet i Middelalderen og den nyere Tid næppe i Almindelighed haft Betydning som selvstændig Bedrift. At dømme efter den Mængde tørret og saltet Fisk, der langt op i Tiden hørte til den daglige Kost, maa Fiskeriet dog stedvis og til visse Aarstider have sysselsat mange Mennesker. Produktionen af Tørfisk og Saltfisk i enkelte Egne var endda stor nok til at tillade Udførsel. Skaanesilden, tøndesaltet, var lige indtil c. 1500 en af Danmarks vigtigste Eksportvarer. Senere udføres forholdsvis store Kvanta af anden Saltfisk og Tørfisk (c. 1640 saaledes bl. a. c. 4000 Skibpd. tørrede Flyndere). Efterhaanden aftog imidlertid det hidtil store Hjemmeforbrug af Tør- og Saltfisk, men endnu langt op i forrige Aarhundrede tilvirkede og afsatte Fiskerne i Vest- og Nordjylland disse Fiskevarer. (Fra Skagen udførtes saaledes i 1782 c. 400,000 kg tør og salt Fisk, mest Flynder, i 1875 c. 250,000 kg Flynder). Den ferske Fangst var det langt vanskeligere at afsætte fra disse Egne.

Omkring 1800 og endnu gennem det næste halvhundrede Aar dreves der kun Fiskeri i noget Omfang i Nærheden af Byerne, eller hvor Forholdene ellers laa særlig gunstig for Afsætning og Fangst (f. Eks. Nordsjælland, Nordøstjylland, Skagen besøgte saaledes hvert Aar af svenske Opkøberbaade). Søværts besøgte Kvaser i Sommertiden Transporten af den levende Fisk, eller Fiskerne sejlede selv Fangsten til Markederne. Kvasefangsten spillede i det hele lige fra Midten af det 18. Aarhundrede en stor Rolle for Kyst-Byernes Forsyning med frisk (levende) Fisk. Ogsaa Udførsel bl. a. til Norge foregik pr. Kvase.

Ganske enkelte Steder foruden som nævnt i Limfjorden og i Øresund havde der i Tidens Løb udviklet sig et Sæsonfiskeri af større Omfang, f. Eks. Silde-drivgarnsfiskeriet i Store Bælt og ved Nordsjælland og Blankaalsfiskeriet om Efteraaret visse Steder, men alt ialt havde Fiskeriet kun Værdi for den nærmeste Omegn, og dreves for en meget væsentlig Del kun som Bibeskæftigelse. De fleste Steder hæmmede de daarlige Samfærdselsmidler Omsætningen af den ferske

Fisk og hindrede derved videre Udvikling af Erhvervet. Særlig vanskelige var Forholdene paa den havneløse Vestkyst. Her fiskedes, naar Vejret tillod det, med store, aabne, fladbundede Baade, men Udbyttet var i Regelen kun kummerligt. Redskaber og Fartøjer var primitive, og Vilkaarene her for Forbedring og Udvikling af Erhvervet særlig daarlige.

Perioden 1850-1900.

Først efter Aarhundredets Midte begynder Fiskeriets Udvikling i moderne Retning, d. v. s. man begynder nu at opsøge Fisken ogsaa udenfor de egentlige Kystfarvande. Det raske Opsving, Fiskeriet snart tog, skyldtes først og fremmest de bedre Samfærdselsforhold, som de mange Baneanlæg fremkaldte. Afsætningen blev derved langt lettere, Oplandet større, Priserne steg, Fortjenesten med denne. De samtidige tekniske Fremskridt muliggjorde en intensivere Drift.

Fartøjstyper og Redskaber forbedredes. 1876 kom den første Dæksbaad til Skagen og omtrent samtidig anvendtes første Gang Snurrevaadet udenfor Limfjorden til Rødspættefiskeriet. Dermed blev Begyndelsen gjort til Udviklingen af et søgaaende Fiskeri med Støttepunkt i Frederikshavns Havn. (Skagen fik først sin Havn i 1907). I 1878 blev den første større (15 Tons) Kutter anskaffet til Skagen, i 1880 til Frederikshavn. Antallet vokser raskt; i 1885 var der 76 Kuttere, alle indrettede til Vaadfiskeriet, hjemmehørende i Frederikshavns Tolddistrikt, foruden 124 mindre Fartøjer.

Der blev i de første Aar fisket udmærket i det nordlige Kattegat og ved de nærmeste Dele af Skagerakkysten, navnlig af Skagboerne. I de følgende Aar fortsattes her, men samtidig søgtes der stadig nye Felter udfor Vestkysten. I 1888-89 naaede Vaadfiskerne i Sommertiden frem til Hornsrevomraadet og der udvikler sig snart et Kutterfiskeri ogsaa i denne Del af Nordsøen.

Her var Esbjerg Havn færdigbygget i 1870, og uden oprindelig at rumme nogen egentlig Fiskerihavn, blev Havnen snart benyttet som et naturligt Støttepunkt for Fiskeriet. I 1886-88 byggedes den første Fiskerihavn her (senere udvidet flere Gange). Den første Fisker bosatte sig i Esbjerg 1877. Den første Dæksbaad, c. 5 Tons, kom til Hjerting 1872; i 1885 drev en lille Flaade af Dæksbaade fra Esbjerg og Hjerting Linefiskeri efter Kuller og Torsk omkring Horns Rev. Det afgørende Stød frem fik Udviklingen dog først, da Kutterne fra Nørrejylland 1888-89 begyndte Snurrevaadsfiskeriet (efter Rødspætter) fra Esbjerg. Fiskerne her lærte snart den nye Teknik; Kutterbyggeriet tog Fart, og Nordsøfiskeriet herfra dreves efter 1895 ganske overvejende med Vaadel. Rødspættefiskeriet var nu ogsaa her blevet det bærende, og det er navnlig dette Fiskeri, Esbjerg skylder sin Udvikling som Fiskerihavn.

Snurrevaadet blev saaledes i faa Aar Hovedredskabet for vort søgaaende Fiskeri. Først med dette Redskab blev det muligt at udnytte vore Farvandes Rødspættebestand. Vaadet brugtes i de første Aar paa den Maade, at Fartøjets Jolle førte Vaadet med Dragelinerne ud, medens Kutteren selv laa opankret. Med Haandspil haledes Redskabet derpaa ind til Fartøjet og affiskede under denne

Manøvre Bunden. Ved at sætte Vaadet ud i forskellige Retninger fra Kutteren fiskedes efterhaanden hele Kompasset rundt.

Teknikken ændredes lidt efter lidt, idet Maskinkraften toges i Brug. Til Indhivning af Linerne installeredes først smaa Dampspil med Donkeykedel, der fra 1890-91 gradvis afløstes af Petroleumsmotorer. I 1900 begyndte man at sætte Motorer (paa faa H.K.) ogsaa i Kutterjollerne, der førte Vaadet ud; omtrent samtidig begyndte Anbringelsen af Hjælpeskrue, dreven af Fartøjets Spilmaskine, i de fleste nye Kuttere.

Længere sydpaa i Kattegat udvikler der sig i disse Aar et betydeligt Kutterfiskeri fra Grenaa; ogsaa fra Halsnæs optages Fiskeriet i det aabne Kattegat med Dæksfartøjer. Østersøfiskeriet fra Bornholm sprænger i disse Aar ligeledes de gamle Rammer. Den første Dæksbaad byggedes her 1866; 1875 var de aabne Baade omtrent alle afløst af Dæksbaade, og Fiskeriet drives nu længere til Søs.

Fremgangen i Fiskeriet maa som nævnt i første Række tilskrives den lettere Omsætning af den ferske Fisk. Fiskehandelen kom i mere rationelt Spor, og Udførselen af den ferske Fangst vokser jævnt. Tyskland var Hovedaftageren. I 70erne begyndte Fiskeudførsel ogsaa til England over Frederikshavn og senere via Esbjerg; fra 1884-85 blev denne Havn efterhaanden Centrum for Fiskeudførselen vest paa, ligesom den hurtigt blev det for Nordsøfiskeriet.

Ved c. 1900 var da Stillingen følgende:

Der er opstaaet et Storfiskeri — et søgaaende Fiskeri — væsentligst efter Rødspætter og drevet overvejende som Snurrevaadsfiskeri fra større Fartøjer og Kuttere i Kattegat, Skagerak og den østlige Del af Nordsøen (fra Frederikshavn med Skagen, Grenaa og Esbjerg). Kutterflaaden er vokset op i Aarene siden 1880, og omfatter c. 1900 250 Fartøjer, 15-60 Brutto Tons, desuden anvendes et større Antal Dæksfartøjer, 5-15 Tons. Driftens Mekanisering er begyndt. Statslaan til Fartøjsanskaffelse ydes aarligt fra 1898. En Række Fiskerihavne er bygget eller under Anlæg. Vestkystfiskeriet har faaet et Støttepunkt i Esbjerg Havnen, siden 1884 tillige benyttet til stadig stigende Fiskeudførsel (c. 2 Mill. kg i 1900). Ogsaa Tyborøn Kanal benyttes som Basis for Nordsøfiskeri med større Fartøjer. Bane-forbindelserne er i rask Udvikling.

Kystfiskeriet drives fra mange Smaahavne ved Farvandene indenfor Skagen. Fartøjs- og Redskabsmateriellet er stærkt forøget og forbedret, ikke mindst gælder dette ogsaa Vestkystens Fartøjer.

Antallet af Erhvervsfiskere angives c. 1900 til 8000. Fangst-Værdien er fordoblet fra 1880 til 1900, hvor der fiskedes for c. 8 Mill. Kr. Fiskeudførselen anslaaes til henved 14 Mill. kg.

Perioden 1900-1926.

Udviklingen i den følgende Tid karakteriseres bedst som en fortsat Mekanisering, stigende Driftsintensitet og en dermed forbunden stadig Udvidelse af Arbejdsfeltet, saaledes at Nordsøfiskeriet spiller en stadig større Rolle, og Esbjerg Havn faar en ganske dominerende Stilling blandt vore Fiskerihavne.

De første Motorer afløstes snart af kraftigere Maskiner. Fartøjerne blev hurtigere, mere manøvreedygtige og i Stand til ved egen Maskinkraft at give Vaadet ud;